

A szó problémája II.*

6. A 20. századi magyar nyelvtudomány meghatározó szóértelmezéseinek eddigi kritikai bemutatását összegezve kijelenthetjük: bár ezek a koncepciók igen sokféle szempont segítségével próbálják megragadni a szavak lényegi jegyeit, alkalmazott kritériumaik közül egyik sem látszik megfelelőnek arra, hogy a szó fogalmát körülhatárolja.

A magyar nyelvészeti hagyomány különböző (újgrammatikus, strukturális és generatív) ihletettséggű szófelfogásainak általános sikertelensége ugyanakkor azt sejteti, hogy ezen elképzelések ellentmondásainak háttérében valamilyen közös, átfogó (azaz: mindhárom irányzat szókonceptióját alapjaiban meghatározó) probléma áll.

6.1. Az előzőekben elemzett klasszikus megközelítések (ezek közül is különösen az explicitebb szóelméletet felmutató strukturális és generatív elgondolások) azonos jegyeit keresve kitűnik: noha az egyes elképzelések szerzői a szavakat alapvetően a beszélők nyelvérzékehez kötődő intuitív egységeknek tekintik (ennek egyértelmű megnyilvánulásaihoz vö. elsősorban MARTINKÓ 2001: 20, illetve KENESEI 2000: 75–6), a szók definiálására kialakított gyakorlati eljárásaik e vélekedésüket mégsem tükrözik.

Az egyes koncepciók kritikai elemző bemutatása során láthattuk, hogy ezekben a szómegközelítésekben a beszélő mint a szóstatus eldöntése szempontjából kulcsfontosságú tényező csak igen ritkán jelenik meg. Ennek megfelelően a 20. századi strukturális és generatív szóelméletek szerzői érvelésükbe főként a beszélőktől független, deskriptív(nek szánt) kritériumokat vezetnek be. Ily módon e munkákban a tisztán formális disztribúciós eljárások mellett megjelenő fonológiai, morfoszintaktikai és jelentéstani kitételek is rendre úgy tűnnek fel, mint a szóértékű hangsorok eleve adottnak vélt hangalaki, morfológiai, mondat- és referenciális jellemzőit egyértelműen leíró vizsgálati szempontok.

Mindezt szem előtt tartva nem véletlen, hogy az így körvonalazható, valamilyen abszolút értelemben vett elvont szófogalom a beszélők (egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő) nyelvérzéke által diktált természetes és relatív szóegységekkel nincs összhangban.

* Vö. *Magyar Nyelvjárások* 45: 5–26. Készült az Universitas Alapítvány támogatásával.

Mindazonáltal a klasszikus strukturális és generatív elméletek efféle absztrakt szófogalmának latens feltűnése nyelvfilozófiai nézőpontból korántsem meglepő. E szófelfogás ugyanis egyenesen következik a 20. századi nyelvészet jellegzetes nyelvfogalmából.

A strukturalizmus langue típusú nyelvképe és a generatív grammatika kompetenciaként értelmezett nyelve — leginkább a saussure-i ún. „szétosztott szótár” elv és a chomskyánus „ideális beszélő” koncepció révén — lényegileg olyan egynemű és absztrakt struktúra, amelyen a beszélők (és a többé-kevésbé hozzájuk kötött, ám nem preferált parole, illetőleg performancia szintek) kívül rekednek. (Ennek elméleti-nyelvfilozófiai háttéréről részletesen lásd BÉKÉS 1997, BEZECZKY 2002: 7–169, SÁNDOR 1998, 1999a, 1999b, 2001, SZILÁGYI N. 2004. A 20. századi nyelvfogalom némileg más megközelítéséhez vö. még KELEMEN 2006, valamint NÉMETH T. 2006.)

Noha a beszélőknek a nyelvészeti vizsgálatokból való mellőzése tulajdonképpen egy fiktív nyelv leírásához vezet (erről lásd különösen SZILÁGYI N. 2004: 10–40), ezt a tényezőt a strukturális és generatív irány — főként a lingvisztika csekély mértékű filozófiai tudatosságából adódóan — többnyire nem ismeri fel. Ennek következtében az ilyen ihletésű szóelméletekben nem tudatosodik a nyelv absztrakt felfogása mentén körvonalazni kívánt abszolút értelemben vett szó és a nyelvérzék szóegységei közti feloldhatatlan feszültség sem.

6.2. A nyelvi intuícióval nem egyező elvont szavak ideájának a strukturális koncepciókban való kétségtelen jelenlétére utal mindenekelőtt az, hogy ezen elképzelések a szó általános fogalmát — a saussure-i elvek nyomán haladva — egyértelműen a beszélőktől független, absztrakt langue-szavakkal (szótári szókkal, lexémákkal) azonosítják (vö. különösen BERRÁR 1975, LENGYEL 2000).

E szemléletre vall az is, hogy a strukturális írásokban a szó elvont fogalmának parole-beli megfelelései általában olyan aktuális formákként (ún. szóelőfordulásokként) tűnnek fel, amelyek egyedi mivoltukból adódóan csupán mellékes jelentőségű, a langue-szavak lényegi jegyeit tekintve irreleváns tényezők (ehhez lásd főként BERRÁR 1975, LENGYEL 2000). A szó absztrakt ideájának képzete jellemzi MARTINKÓNAK (2001) és DEMÉNEK (1978) a magyar nyelvészeti közgondolkodást kevésbé meghatározó vélekedését is, akik az elvont langue-szavak konkrét megvalósulásainak még a szóértékét is vitatják, ezért ezeket az alakokat minimálisan mondatrészfunkcióban álló elemeknek (szintakszémáknak, glosszémáknak) gondolják.

A szó így értelmezett fogalmának abszolutizált jellegére utal az is, hogy a strukturális koncepciókban a langue szavai az aktuálisan megvalósuló formáktól nem pusztán elkülönülnek, hanem egyenesen más „szinten” helyezkednek el, ily módon pedig a természetesebb (többé-kevésbé a beszélőkhöz kötött) parole-elemekkel nem is érintkezhetnek. Nem véletlen, hogy azok a szóértelmezések, amelyek — a langue és parole között „mozgó” szavak elmélete révén (vö. MARTIN-

KÓ 2001: 23), illetve az absztraktság tekintetében átmenetiséget mutató ún. szóalak bevezetésével (lásd BERRÁR 1975: 36–7) — a két szintet illetően mégis számoltak valamiféle „átjárhatósággal”, ezzel kapcsolatos érvelésük során rendre nehézségekbe ütköztek.

Mindazonáltal az a probléma, hogy a szó fogalmának efféle értelmezése a természetes alapegységek helyett csak egy fiktív, beszélők nélküli nyelv szavait körvonalazhatja, világosan megmutatkozik a strukturális szókonceptiókban megfigyelhető jellegzetes ellentmondásokból is.

Az elvont szóideák és a nyelvi intuíción alapuló alapegységei között lévő diszharmoniaival magyarázható többek között az az egyoldalú bizonytalanság is, amit a strukturális munkákat elemző részben a szómeghatározások, illetőleg az összetételek és a szintagmák elkülönítése terén tapasztalhattunk. Áttekintve e szóértelmezések jellegzetességeit kitűnhetett: bár az egyes szerzők egy-egy adott hangsor szóstatusáról — nyelvérzékükre támaszkodva — igen határozottan nyilatkoznak, a szó abszolutizált fogalmának megragadására kialakított formális, a természetes nyelvi intuíción alapuló metodológiailag nem összehangolt kritériumaik az e döntések mögött álló elvek kijelölését és egzakt szódefiníciók megfogalmazását nem teszik lehetővé.

Miután az analitikus szempontok következtében a szavak osztálya a strukturális munkákban jellegzetesen homogén állományként tűnik fel, nem oly meglepő az a kritikai elemző részben már említett jelenség sem, hogy egyes szerzők ezt az egyneműnek vélt lexikális elemkészletet a szóhatárok kijelölése során — expliciten vagy latensen — a helyesírás által rögzített, ugyancsak egyértelmű (ám a nyelvérzékkel nem mindig harmonizáló) konvencionális formákkal társítják. (E tekintetben jeles kivétel például ELEKFI, aki tanulmányában épp az írásnorma és a nyelvi intuíción alapuló szóegységeinek eltéréseit hangsúlyozza, jóllehet gondolatmenetének a szóstatus meghatározását illető lényegi tanulságait nem vonja le. Ehhez lásd főként ELEKFI 2001: 224–5, 227, 229.)

A homogén szókészlet képzetének — határozott vagy implicit — megjelenését szem előtt tartva az sem véletlen, hogy a strukturális elméletekben a szavak csoportjának sem a kialakulására, sem pedig a változásaira nincs (és nem is lehet) elfogadható magyarázat.

A lexikális elemek abszolutizált és egynemű állományként való értelmezésének következtében e koncepciókban egy-egy szóértékű forma csakis a beszélők valamiféle sajátos, ám nehezen elképzelhető „közös fogalomalkotási munkájának” eredményeként jelenhet meg a nyelvben (e tételhez vö. elsősorban DEME 1978: 123; lásd még például SZÉPE 1961: 123, 126, TEMESI 1961: 143–5). Mindez pedig azt jelenti, hogy az új szóalakok, annak ellenére, hogy egyes beszélők kétségkívül szavakként használják őket, különös módon csak azt követően minősülhetnek ténylegesen szónak, miután azokat az érintettek a közösség minden tagjával egyeztetették és elfogadtatták (e gondolatmenet igen határozott feltűnését

lásd például JUHÁSZ szóelméletében; 1980: 103–4). (A probléma tágabb nyelvelméleti összefüggéseihez vö. főként SÁNDOR 1998: 61–3, lásd még BEZECZKY 2002: 23–5.)

6.3. A generatív nyelvészeti leírásokra jellemző szófogalomtípus és a beszélők nyelvérzéke között — ahogy ez a kritikai elemző részből is kitűnik — ugyancsak sajátos ellentmondás húzódik.

E szóelméletek képviselői eredeti intencióik szerint a beszélők mentális szótárának leírására vállalkoznak (ehhez vö. például KENESEI 2000: 75–6, 79–81, 92–3, 2004: 442, 2006: 81–5, 87), a kognitív nyelvi folyamatok tanulmányozásától azonban — láttuk — kivétel nélkül eltekintenek. Ennek következtében munkáikban természetes szóegységek helyett inkább valamiféle „beszélő nélküli” nyelvtudás absztrakt szóformái körvonalazódnak.

Erről tanúskodnak azok a mechanikus (a leírás önelvű formalizálását célzó) módszertani eljárások is, amelyek mentén a generatív nyelvészeti írások szerzői koncepciójuk kritériumrendszerét kialakítják.

KIEFER modelljének (vö. elsősorban 1993, 1999: 188–9) sajátosságait áttekintve tapasztalhattuk, hogy a szerző a szó fogalmát nem a beszélők nyelvérzékehez köti, hanem elméletfüggő kategóriának tartja (lásd főként 1993: 173, 176, 178, 2003: 185). Ennek megfelelően rendszerezésében többféle szótípussal számol, amelyek meghatározásához látszólag könnyen formalizálható, teoretikus kitételeket vezet be. Nem véletlen, hogy KIEFER a nyelvi intuícióval nem igazán összehangolt kritériumaira alapozva számos, a kritikai elemző részben ismertett leírási problémába ütközik, majd végül egy olyan grammatikai szintek szerint osztott szóelképzeléshez jut, amely — négy, egymással nem harmonizáló kategóriájából adódóan — eleve nem lehet összhangban a beszélők természetes (egyféle szóegységtypussal számoló) nyelvérzékeivel. Ezen nem változtat az sem, hogy a szerző — az elméletében latensen jelen lévő általános szófogalomból adódóan — az ún. „ideális” szavak bevezetésével utólag mégiscsak törekszik a négy kategória összhangjának megteremtésére. Ez utóbbi szóosztály ugyanis azon túl, hogy a szóértékű elemeknek pusztán egy egészen kis töredékét öleli fel, már csak genezisének módszertanából adódóan sem mutathat egyezést a beszélők természetes szóegységeivel.

Az elemzési eljárások kialakításának hasonló módszereit láthattuk KENESEI lexikonleírását (lásd elsősorban 2000, 2006) tanulmányozva is. Miután a szerző leszögezi, hogy a szótári egységeket bemutató tipológiájában szigorúan formális, az egyes elemek adottnak vélt disztribúciós, morfoszintaktikai és szemantikai jellemzőinek egyértelmű leírására törekvő kritériumokra támaszkodik (vö. 2000: 76–7, 94), korántsem meglepő, hogy az ilyen elvek mentén kialakított szempontrendszer segítségével a nyelvi intuíció szóegységeiről végül nem tud számot adni. E koncepció kritikai elemző bemutatása során is tapasztalhattuk, hogy KENESEI modelljét — a nyelvérzéktől való látványos eltérések miatt — nem egy eset-

ben (így például az ún. függőszók csoportjának kialakításával vagy a szó és tő alapú morfológia elvi kettősének bevezetésével) módosítani kényszerül (ezekhez vö. 2000: 80–1, 91–2; e probléma más szempontú megközelítését lásd PETE 2008: 77–8). Mindazonáltal azt, hogy KENESEI elemtipológiáját így sem tudja a nyelvi intuíciónak szövegiségeihez közelíteni, a kritikai elemző részben már ismertett problémák közül az is egyértelműen jelzi, hogy éppen a beszélők erősen ösztönös nyelvi megnyilvánulási formái (a mondatszók, az indulatszavak és az ikerített tagok) azok az elemek, amelyeket a szerzőnek modelljében még e változtatások révén sem sikerül elhelyeznie.

A nyelvérzék természetes szövegiségei és a generatív nyelvészeti munkákban alkalmazott módszerek révén körvonalazható idealizált szófogalom konfliktusa érhető tetten abban is, hogy ezen írások szerzői a mentális szótár elemeinek meghatározásához elegendőnek tartják, ha a formálisnak szánt kritériumaik mentén hozható döntéseket — a beszélők nyelvi intuíciónak esetleges eltéréseivel nem számolva — csupán saját nyelvérzékükkel szembesítik. (Az efféle „önelemző” módszertani eljárás buktatóiról — mondattani vonatkozásban — lásd még SZILÁGYI N. 2004: 68–70, általában véve pedig BÁNRÉTI–VÁRADI és tsai 2007.)

Alapvetően így jár el KENESEI, aki lexikonleírásában az egyes elemek státusának megítélését illetően a beszélők nyelvi intuíciónak lehetséges variabilitásáról csupán egy esetben, a félszók kapcsán tesz említést (vö. 2006: 84–5). Ilyen a munkamódszere KIEFERnek is, amikor — a beszélők nyelvi intuíciónak eltéréseit figyelmen kívül hagyva — egy-egy elemnek egy adott szótípusba való besorolhatóságáról mindig kategorikus döntéseket hoz (1993, 1997, 1999: 188–9, 262–88, 2000, 2003: 185–6). Még inkább ez az attitűd jellemzi FEJEST, aki a nyelvérzék tekintetében mutatkozó különbségeket vizsgálódásából szándékosan mellőzve (vö. 2005: 8–9) az összetett szókkal kapcsolatos állásfoglalását tudatosan a nyelvi intuíciónak szemben fogalmazza meg (lásd elsősorban 2002: 5, vö. még 2005: 12–3, 17). (E tekintetben példamutató ugyanakkor KÁROLY korai generatív ihletésű munkáinak szokatlan rugalmassága; lásd különösen 1969: 283.)

Mindezeket szem előtt tartva nem véletlen, hogy a generatív nyelvészeti munkák szerzői az ilyen elméleti és metodológiai háttérrel körvonalazható szóformák geneziséét egyáltalán nem is érintik, változásaikat pedig (így például a kompozicionális jelentésszerkezetűnek tartott összetételek lexikalizálódását) legfeljebb csak konstatálni képesek, magyarázatukat adni már nem (ehhez vö. például KIEFER 1999: 262, 269–71; lásd még KENESEI 2000: 89).

6.4. A strukturális és generatív elméletek jellegzetesen abszolutizált szófogalmának a koncepciók egészén átívelő hatását látva eléggé egyértelműnek tűnik, hogy e szóértelmezések ellentmondásai nem egyszerű részletkérdések, hanem olyan átfogó nyelvelméleti problémák, amelyek eredendően a szó ideájának fel nem ismert képzetéből és az e mögött álló autonóm struktúraként felfogott nyelv latens feltevéséből származtathatók.

Ahhoz, hogy a kevésbé kifejtett, csupán a történeti szemantika elméleti megalapozása kapcsán körvonalazódó újgrammatikus szófelfogás bírálható pontjainak hasonló (nyelvfilozófiai) háttérösszefüggéseit felkutassuk, nyilvánvalóan az ezen irányzat jelentéstanát meghatározó elméleti-módszertani jegyekből érdemes kiindulnunk.

Áttekintve az újgrammatikus szemantikai vonatkozású írásokat a szójelentés értelmezését illetően sajátos ellentmondásra figyelhetünk fel. Egyrészt mivel a történeti szószemantika középpontjában álló képzet jellegzetesen a beszélőkhöz kötődik, az ennek mentén vázolt szóegységek — ahogy ezt az abszolút fogalmakkal dolgozó strukturális és generatív nyelvészetnek az újgrammatikus koncepcióval szembeni egyértelmű elutasítása is jelzi (MARTINKÓ 2001: 41–61, KIEFER 1991, 2001: 9) — bizonyos mértékig mint a nyelvérzéktől meghatározott, relatív tényezők tűnnek fel (vö. különösen HORGER 1914: 101–13, 125–50, PAIS 1951: 135–9; lásd még például GOMBOCZ 1898: 97–8). Másfelől viszont azt látjuk, hogy e jelentéstani szemlélet csupán elv marad, ami a gyakorlatban szinte egyáltalán nem érvényesül: az újgrammatikus írások szerzői ugyanis egy-egy konkrét történeti szemantikai jelenség tárgyalásakor (de különösen az etimologizáló jellegű érvelésekben) a szavaknak rendre egységes és egyértelműen körülhatárolható jelentéseket tulajdonítanak, ezáltal pedig latensen egy meglehetősen kategorikus, a beszélőktől függetlenített szófogalmat körvonalaznak (ehhez — a számtalan itt idézhető példa közül — ezúttal lásd GOMBOCZ egyik szófejtő írásának meghatározó szemantikai jegyeit; 1900).

A szó ilyen felfogása azt mutatja, hogy a strukturális és generatív elméletek hátterében álló abszolút módon értelmezett nyelv képzete már a megelőző újgrammatizmusnak is sajátja (ehhez vö. még BÉKÉS 1997: 36–9), jóllehet a nyelv természetes, beszélőkre alapozó megközelítése — részben az iskola pauli, de még inkább wundti gyökeréből adódóan — a későbbi tradicionális nyelvészeti irányzatok szemléletéhez képest e koncepcióban még valamivel erőteljesebben érezteti hatását. (Az újgrammatizmus nyelvfilozófiai kettősségéről részletesen lásd FEHÉR 2004, vö. még BEZECZKY 2002: 28–40.)

Mindezeket szem előtt tartva nyilvánvaló, hogy az újgrammatikus szóértelmezéseknek a kritikai elemző részben is megmutatkozó ellentmondásossága és kifejtetlensége mögött a strukturális és generatív elképzelések átfogó elméleti sajátosságaihoz igen hasonló, ugyancsak nyelvfilozófiai eredetű tisztázatlanság áll.

7. Úgy vélem, hogy a 20. századi tradicionális szókonceptiók szemléletmódját alapjaiban meghatározó tényezők feltárása és tudatosítása után a tanulság egyértelmű: ezek a definiálási kísérletek azért nem vezetnek (és nem is vezethetnek) eredményre, mert az a beszélők intuícijától és nyelvi különbözőségeitől függetlennek vélt szófogalom, aminek formális (a használati tényezőktől eltekintő) leírására e megközelítések törekszenek, csupán egy olyan fikció, amelynek ténylegesen nincs (és nem is lehet) megfelelője. Ebből adódóan pedig már maga

a szó abszolút fogalmának meghatározására irányuló klasszikus kérdésfeltevés is rossznak bizonyul.

Tekintettel arra, hogy a szóegységeket hordozó „nyelvi rendszer önmagában, a beszélőktől függetlenül nemcsak változni nem képes, hanem létezni sem” (SÁNDOR 1998: 64), nyilvánvaló, hogy a szavakat csakis mint az egyének mentális lexikonjainak alapegységeit értelmezhetjük. Ily módon az, hogy egy adott elemforma egy-egy beszélő nyelvében szópozícióban van-e jelen, abszolút módon nem, csakis az egyes egyének lexikonjainak egészéhez viszonyítva, azaz relatívan értékelhető. Ezt figyelembe véve pedig kézenfekvő, hogy egy hangsor mentális nyelvbeli szópozíciója nem valamiféle eleve meglévő fonológiai, morfoszintaktikai vagy jelentéstani sajátosságaiból fakad, hanem azon jellemzőiből, amelyeket a beszélő egyfelől a közösségi interakciók változó szituatív és kontextuális jegyei alapján, másrészt pedig nyelvének már meglévő elemeitől függően tulajdonít neki.

Mivel ebből adódóan az anyanyelv tanulásának és használatának személyenként eltérő tapasztalatai (és az ezek hatásai mentén épülő egyéni nyelvi rendszerek) ugyanazt az alakzatot más-más módon tehetik az egyes beszélők lexikonjainak részévé, a szópozíció mibenlétének adekvát kérdése nem irányulhat másra, mint a nyelvi alapegységek mentális kiépülésének és rendszerré szerveződésének a társas interakciók körülményeitől meghatározott folyamatára.

7.1. Nyilvánvaló, hogy ahhoz a vizsgálatához, amely a szóstatus megértésének kulcsát az ilyen pozíciójú elemek mentális lexikonbeli genezisében és további alakulási mechanizmusaiiban látja, a szóegységek rendszerének az a formája, ami a klasszikus elméletekben — kifejtve vagy latensen — feltűnik, nem lehet megfelelő.

Az újgrammatikus munkákban — az iskola analitikus-etimologizáló érdeklődése miatt — az egyes szóalakokat összefogó lexikon fogalma explicit módon nem jelenik meg. Mindazonáltal még ha ezen írások szerzői törekednének is a szavak valamiféle rendszerének leírására, a koncepciót jellemző felemás szóértelmezés nyomán legfeljebb csak egy meglehetősen ellentmondásos (abszolút és relatív szemléleti jegyeket egyaránt felmutató) lexikon képét körvonalazhatnák.

A strukturális és generatív elképzelésekben már határozottabban, illetve egészen kifejtett formában megjelenő lexikon ugyanakkor szükségszerűen és egyértelműen abszolutizált. Az ezen elméletekre jellemző szófogalmak mentén ugyanis a szavaknak kizárólag egy olyan idea jellegű rendszere vázolható, amelynek egyes alapegységei kontextusuktól függetlenül — tehát: eredendően — szók. Mivel ily módon státusuk nem a többi nyelvi alakzathoz vagy a beszélő interakciós körülményeihez viszonyított helyzetükön múlik, nincs szükségük arra, hogy más elemekkel a rendszerbeli szópozíciójukat kijelölő közvetlen relációik legyenek. Nem véletlen, hogy e koncepciókban a lexikon rendre szótár alakban jelenik meg, ennek listaszerűen felsorakoztatott tételei ugyanis egymáshoz egyálta-

lán nem kapcsolódnak, az egyes szóalakok és nyelvi jegyeik közti viszony jellege pedig rejtve marad. Noha a strukturális, de még inkább a generatív szóértelmezések már felismerik a lexikon rendszervizonyainak jelentőségét, direkt (azaz: elemi szintű) kapcsolatokról nem számolnak be. Csak a szótár egészének más grammatikai komponensekkel (így a morfológiával és a szintaxissal, ritkábban pedig a fonológiával) való relációit tárgyalják, azt azonban, hogy e nyelvtani alrendszerek egy-egy művelet során a velük közvetlen kapcsolatban nem álló egyes lexikális tételekhez hogyan férhetnek hozzá, rendre kifejtetlenül hagyják.

Az elemek közti közvetlen kapcsolatok hiánya, illetve tisztázatlan formája mind a relatív (a beszélőkhöz kötött) értelmezést, mind pedig a változások lehetőségét kizárja: az ezen elképzelésekben megjelenő szótárak független egységeire és szerkezetére se az egyének nyelvi körülményeinek alakulása, se az egyes szóformák tulajdonságai nem lehetnek módosító hatással. Így az e nyelvészeti koncepciókban körvonalazódó lexikonok csak valamiféle „beszélők fölé emelkedő” nyelvi entitásokként foghatók fel. Jól mutatja ezt, hogy a strukturális elképzelések rendre egy langue szinten értelmezett szótárideát vázolnak, a generatív elméletek pedig — noha szándékuk a mentális lexikon leírása — a kognitív nyelvi folyamatok megfigyelése nélkül alakítják ki ezzel kapcsolatos, ugyancsak abszolutizált szótárstruktúrához vezető álláspontjukat. Ezt szem előtt tartva korántsem meglepő, hogy a hagyományos szóelképzelések e két irányánál feltűnő lexikonok valódi nyelvi rendszerek helyett inkább statikus szóállományokként értelmezhetők, amelyeknek kiépülési és szerveződési folyamatairól ily módon egyáltalán nem is tudhatunk, legfeljebb elemkészetük egy-egy tagjának — magyarázat nélküli, ad hoc jellegű — változásairól értesülhetünk (minderről a nyelv dinamizmusa felől közelítve lásd SÁNDOR 1998: 61).

7.2. Felismerve, hogy a szótár valójában nem pusztán gyenge, de egyenesen félrevezető metaforája a lexikonnak (ehhez vö. még HONBOLYGÓ 2008: 67–8, LUKÁCS 2008: 132), a következtetés magától adódik: ahhoz, hogy a szópozíciót kontextusában, relatív módon közelíthessük meg, a beszélők szóegységeit összefogó rendszernek egy a hagyományos szótárformától több tekintetben is eltérő koncepcióját kell kialakítanunk.

Annak érdekében, hogy valóban a mentális lexikont modellezzük, a szavakat hordozó nyelvet — az eddigi, lényegileg karteziánus elképzelésekkel szemben — nem valamiféle test fölé emelkedett „kollektív” lelki entitásnak, illetőleg a beszélőktől elidegeníthető absztrakt formának kell tekintenünk, hanem egyértelműen az emberi agyokban lévő biológiai alapú kognitív struktúrának (a karteziánus és az ún. naturalista nyelvszemlélet különbözőségeiről lásd még SÁNDOR 2002, az egyénektől elvonatkoztatott nyelv problémájához pedig vö. SÁNDOR 1998, illetve SZILÁGYI N. 2004, innen is főként 10–40).

Az már az agy kognitív-neurális folyamatainak részletes ismerete nélkül is eléggé nyilvánvaló, hogy a nyelvelsajátítás szótanulási mechanizmusaival és az

egyének szókincsének későbbi változásaival egyedül akkor lehetünk összhangban, ha ezt a lexikont olyan rendszerként képzeljük el, amelyik — a statikus szótárformával szemben — a mindenkori interakciós körülményekhez (így a beszélők ezek mentén formálódó nyelvének már meglévő elemeihez is) igazodva folyamatosan és személyenként eltérően alakul. A mentális lexikont ily módon — a szokásos megközelítésekkel ellentétben — egyáltalán nem tekinthetjük valamiféle autonóm (más rendszerek működésétől függetlenül leírható) komponensnek. A szavakat hordozó rendszert mindenképpen úgy kell felfognunk, mint a nyelv közösségi használatának jellegzetességeitől és az egyén mentális nyelvének egészétől is függő, csak ezek „mozgásaival” együtt értelmezhető flexibilis struktúrát.

Meglehetősen egyértelmű, hogy a lexikon e tulajdonságairól csak akkor adhatunk számot, ha ennek szóegységeit nem a klasszikus módon, valamiféle izolált szótári tételekként, hanem direkt kapcsolatokkal bíró nyelvi elemekként szemléljük. A szórendszer kognitív modelljét ugyanis úgy tehetjük a kontextuális-szituatív tényezőkkel is összefüggő dinamikus struktúrává, ha a rendszertagok mentális relációi révén biztosítjuk, hogy az egyes szóegységekre más szavak, a beszélő nyelvének egyéb elemformái és strukturális sajátosságai, valamint a közösségi interakciók körülményei is közvetlen hatással lehessenek (mindehhez vö. még nyelvelméleti szempontból SÁNDOR 2001: 130, 1998: 64–5).

Egy efféle lexikonszerkezet kialakításához ugyanakkor az szükséges, hogy felismerjük: a szóegységek mentális kapcsolatai nem korlátozódhatnak csupán a nyelvi természetű elemek (moduláris) körére, rendszerviszonyaiknak egyéb, nem nyelvi jellegű tényezőkre is ki kell terjedniük. Noha ez a megállapítás a lexikont szótárként értelmező tradicionális elméletek szemszögéből kissé különösnek tűnhet, egy a nyelv kognitív-biológiai szerveződését hirdető nézőpontból már korántsem az. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szavak az elmében nem lehetnek pusztán más nyelvi elemek révén meghatározott egységek, ezek jellemzőit elsősorban egyéb természetű információknak kell kódolniuk (lásd még SZILÁGYI N. 2004: 55). Ily módon e felfogásban a lexikon tulajdonképpen kognitív „kiterjedését” analitikus módon meg sem lehet határozni: a mentális szóegységek csakis a beszélő komplex tudásrendszerébe ágyazódva (vagyis: annak nem nyelvi jellegű összetevőivel is szervesen összefonódva) létezhetnek (ehhez vö. FEHÉR 2008: 41, neurobiológiai vonatkozásban lásd még PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 829–31).

Mindezek alapján jól látszik, hogy a lexikont a szokásos statikus szótárideával szemben inkább egy egyéni eltéréseket és folytonos változást mutató mentális hálóként kell elképzelnünk. Jóllehet e konnekcionista rendszernek az agy neurobiológiájához való illeszthetősége az itteni elméleti-nyelvészeti természetű érvelés alapján nem ítélni meg, a rendelkezésre álló lingvisztikai tények mind arra mutatnak, hogy a hálózat a lexikon kognitív struktúrájának találó, de legalábbis ígéretes metaforája. Egyedül egy ilyen felépítésű rendszerben lehetséges ugyanis, hogy az egyes nyelvi egységek más nyelvi és nem nyelvi természetű

elemekkel az interakciók változó körülményeitől függő mentális kapcsolatok „szövedéke” révén szerveződjenek a beszélő kognitív ismeretrendszerének egészébe beágyazódó dinamikus struktúrává (a nyelvi jelenségek konnekcionista leírását lásd még általában véve SÁNDOR 2001: 129–33, KIS 2003, a grammatika irányából közelítve pedig FEHÉR 2008: 40–8).

7.3. Ha a szavakat egy efféle kognitív lexikon kontextusában szemléljük, a szófogalom relatív volta — a klasszikus koncepciókban tapasztaltaktól eltérően — már nem egyfajta kivételes vagy esetleges jelenség, hanem egyenesen evidencia. A szóegységek mentális jellegét hangsúlyozó közelítésmód ugyanis eleve kizárja, hogy a nyelvi elemek szóstatusát valamiféle nyelvidea abszolút szókategóriája felől írjuk le: ez a szemlélet egyértelműen azt követeli, hogy az egyes hangsorok szópozícióját minden esetben a beszélők egyéni eltéréseket és változásokat is felmutató nyelveihez képest értékeljük. Ehhez igazodik a lexikon működési elvét (a tulajdonképpeni grammatikát) reprezentáló kognitív hálóstruktúra is, amely elemi rendszerkapcsolatai révén lehetővé teszi, hogy a modellben az egyes nyelvi alakzatok strukturális helyzetét valóban a többi egységhez viszonyítva, azaz relatívan jeleníthessük meg (a nyelv ún. nyelvtanának efféle felfogásáról részletesen lásd FEHÉR 2008: 41–4).

A szavak e beszélőkre alapozó, konnekcionista elvű megközelítésében az, hogy a beszédlánc mely részletei rögzülnek mentálisan — más, a kontextustól és szituációtól meghatározott reprezentációkkal való társításaik révén — lexikális tételekként, alapvetően attól függ, hogy az egyén percepciója — az adott körülmények között, illetve nyelvének már meglévő kognitív jegyeihez képest — az egyes megnyilatkozásokat milyen egységekre tagolja (vö. PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 824, 846–52, ennek a beszédészlelés holisztikus természetével és az anyanyelv tanulásának sajátosságaival való összefüggéseire lásd még FEHÉR 2008: 29–30, 41–4). A beszélő nyelvébe így beépülő elemek egymást átszövő, asszociatív jellegű relációik révén egy a lexikon tulajdonképpeni szerkezetét meghatározó kognitív hálórendszerbe szerveződnek. Mivel e struktúra az egyének különböző nyelvi körülményei miatt személyenként eltérő, magától értetődik, hogy e felfogásban egy-egy alakzat szóstatusa semmiképpen nem származhat valamiféle eleve meglévő, taxonomikus nyelvi tulajdonságából, csakis elemkapcsolatai által kijelölt viszonylagos pozíciójából.

Az is nyilvánvaló, hogy a nyelvi interakciók kontextuális-szituatív jellegzetességeinek folytonos változásai miatt a lexikon struktúráját megszervező hálóviszonyok csakis olyan rugalmas relációk lehetnek, amelyek képesek az anyanyelv tanulásának és közösségi használatának variábilis helyzeteteihez (illetve az ezek mentén formálódó egyéni nyelvi rendszer aktuális kognitív jellemzőihez) igazodni. Figyelembe véve, hogy a modellben egy-egy nyelvi egység helyzetét éppen hálókapcsolatai határozzák meg, kézenfekvő, hogy e relációk átrendeződései a tőlük elválaszthatatlan szóegységeket is mozgásban tartják.

Ennek következtében egy olyan flexibilis lexikonszerkezethez jutunk, amelynek tulajdonképpen csak stabilabb vagy gyengébb pozíciójú egységei lehetnek, teljesen állandó státusú elemei nem (vö. FEHÉR 2008: 46). A dinamikus közösségi és kognitív tényezők a hálózatzsűrűsége révén ugyanis még azokat a nyelvi egységeket is mozgásban tartják, amelyekről úgy tűnhet, hogy változatlanok: mivel egy-egy alakzat státusát a többi elemhez fűződő kapcsolatai jelölik ki, a lexikon egyetlen tagjának módosulása — azáltal, hogy közvetlen relációi és ezek további rendszerviszonyai is átszerveződnek — eltérő mértékben és más-más módon, de az összes többi elem pozícióján alakít valamelyest (ehhez nyelvelméleti oldalról vö. még SÁNDOR 2001: 128–9, 1998: 63–4, 69).

Ily módon a lexikon e hálózat elvű modelljében az egyes szóalakok módosulásai — a hagyományos elképzelésekkel szemben — nem izolált jelenségek, hanem olyan nyelvi mechanizmusok, amelyek kizárólag egy a rendszer más folyamatait is felölelő láncváltozás részeiként értelmezhetők (erről elméleti nézőpontból lásd még SÁNDOR 2001: 132–3, 1998: 61–6, 68).

Abból adódóan, hogy a lexikon rugalmas hálórelációi különböző jellegűek és változó erősségűek lehetnek, az is meglehetősen egyértelmű, hogy e felfogásban egy-egy szóforma státusának módosulása — a klasszikus szó(tár)leírások koncepciójával ellentétben — immár nem valamiféle bináris grammatikai művelet mechanikus eredménye (vö. FEHÉR 2008: 46). Egy hangsor szófunkciójának mentális nyelvbeli alakulása ebben a lexikonfelfogásban csakis olyan természetes nyelvi változás lehet, amelynek konkrét kimenetelét az adott elem más-más irányú és eltérő intenzitású dinamikus hálókapcsolatainak átlaga dönti el (a nyelv változékonyságának efféle leírását lásd még SÁNDOR 2001: 129–33, 1998: 72–3, valamint FEHÉR 2008: 26, 47).

Mivel az egyes lexikális egységek pozícióinak mozgása a háló folytonos átrendeződéséből adódik, e megközelítésben a szavak rendszerbeli helyzetét meghatározó folyamatok csak motiváltak lehetnek: míg a tradicionális elméletekben egy-egy nyelvi forma szóstátusa rendre ok nélkül, ad hoc jelleggel módosul, a lexikon konnekcionista modelljében azok az elemek, amelyek a változásra leginkább hajlamosak, bizonytalan relációik révén tulajdonképpen magából a rendszerből adódóan, inherens módon jelölődnek ki (vö. FEHÉR 2008: 47).

Az, hogy egy szóegység helyzete egy adott fázisban és egy meghatározott szempontból éppen mennyire erős vagy gyenge, mindig attól függ, hogy lazább-szorosabb hálókapcsolatai révén mennyire ágyazódik be a rendszerbe. Azok a beszélő aktív szókincséhez tartozó, önállóan gyakran előforduló alakok, amelyek több és markánsabb szállal kötődnek a lexikonstruktúrához, jóval nehezebben mozdíthatók el szópozíciójukból, mint a kevés és instabil relációval bíró, többnyire csak más elemekkel együtt vagy éppen passzív módon használt szóformák (ehhez a lexikon kapcsán vö. még SZILÁGYI N. 2004: 55, PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 824, morfológiai oldalról FEHÉR 2008: 43–4, a nyelv egészének vonatkozásában pedig SÁNDOR 2001: 131–3).

7.4. Jóllehet e megközelítés teoretikus-lingvisztikai jellege miatt a koncepciónak az agy mentális folyamatait érintő részletei, illetve ennek a nyelvi interakciók kontextuális-szituatív sajátosságaival való konkrét összefüggései e tanulmányban nem látszhatnak, mindenképpen biztató, hogy azok a tudományterületek, amelyek vizsgálatai éppen a mentális-biológiai és közösségi nyelvi tényezők kölcsönhatásainak feltárására irányulnak, ugyancsak ezt a modellt erősítik. E hazai és nemzetközi munkákban ugyanis — a szó fogalmának definiálási problémáitól és jórészt egymástól is függetlenül — egy az itteni konnekcionista lexikonfel-fogással harmonizáló nyelvkép körvonalazódik.

Az elme (nyelvi) megismerési folyamatai kapcsán a laboviánus szociolingvisztika (hazai elnevezésével: társasnyelvészet) modernebb ágának képviselői (lásd különösen SÁNDOR 2001, KIS 2003), valamint a pszicholingvisztika, az ennek hátterében álló kognitív idegtudomány és elmefilozófia (az előbbihez vö. például PLÉH–LUKÁCS 2001, az utóbbiakhoz pedig egyfelől PLÉH–KOVÁCS–GULYÁS 2003, másrészt NÁNAY 2000) egyes írásainak szerzői — a hagyományos nyelvészet szemléletével rokonítható moduláris (autonóm alrendszereket feltételező) elmélettel szemben — már inkább az agy hálózat elvű, illetve ilyen vonásokat is felmutató ún. modularizációs működése mellett érvelnek (a két koncepciótípus rövid ismertetését lásd többek között LUKÁCS–PLÉH 2003; a moduláris elmélet kritikájához vö. nyelvészeti oldalról főként SÁNDOR 2001, neurobiológiai tekintetben pedig például JANCSÓ 2004).

Különösen figyelemre méltó NÁNAY elmefilozófiai írásaiban a szószemantika értelmezésének az e tanulmányban vázolt hálóléxon-elmélettel való szellemi rokonsága. A szerző munkáiban úgy véli, hogy egy természetes nyelvi fogalomnak „sok száz mikrojegy összessége felel meg. Ha például meghalljuk azt a szót, hogy »macska«, akkor olyan mikrojegyek fognak aktiválódni, mint »szőrös«, »nyávogás«, »bajsa van«, »mozgatja a fülét«, »dorombol«, »kandúr«, de esetleg még olyanok is, mint »Tom és Jerry« vagy »megmacskásodott a lábam«. Ezekon kívül természetesen sok olyan mikrojegy is aktiválódni fog, amelynek nem feleltethetők meg természetes nyelvi fogalmak: ilyenek például a geometriai és a funkcionális reprezentációk. Hogy ezek közül mely mikrojegyek fognak valóban aktiválódni, illetve melyek erősen és melyek gyengébben, azt a kontextus és az illető személy korábbi — a macskákkal kapcsolatos — tapasztalatai határozzák meg. Ez a példa elvezet a konnekcionizmus egyik legfontosabb állításához: a tudást a kapcsolatok hordozzák. Amit a macskákról tudok, kizárólag azon múlik, milyen erősségű kapcsolatok vezetnek a »macska« szótól az egyes mikrojegyekig. Egy szó jelentése tehát nem magában a szóban van kódolva — ez volt a »klasszikus kognitívizmus« [és tegyük hozzá: a tradicionális nyelvészet] álláspontja. A jelentést a kapcsolatok valósítják meg, a szó és más szavak, reprezentációk közötti kapcsolatok” (NÁNAY 1996: 263–4, vö. még 265–6, 2000: 134–5, illetve az ún. tovaterjedő szemantikai aktivációról PLÉH 2006: 86 és PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 828–30, további adalékként esetleg HONBOLYGÓ 2008: 69–73;

lényegében e felfogás korai filozófiai megfogalmazása WITTGENSTEIN „második” korszakának kontextus elvű nyelvértelmezése is; 1952/1992).

7.5. Mindezek fényében úgy vélem, hogy a természetes szófogalom megértéséhez a lexikon itt vázolt modelljének részletes kidolgozása vezethet el. Egy ilyen elképzelésre alapozva ugyanis lehetővé válhat, hogy a szópozíciót ne valamiféle fiktív nyelvideához kötődő státusként, hanem végre genezise révén, vagyis az egyes hangsoroknak a nyelv (és tágabban: az elme) kognitív lexikonjába való közösségi-mentális meghatározottságú beágyazódási mechanizmusaira alapozva ragadhassuk meg.

Nyilvánvaló, hogy a lexikon hálószerkezetének alapos feltárására a tradicionális szóértelmezések abszolút kategóriái és formális módszerei még apróbb-nagyobb módosítások árán sem lehetnek alkalmasak (vö. FEHÉR 2008: 49): a modell kidolgozása teljes szemléletváltást igényel (ennek tudományfilozófiai háttéréhez — nyelvészettörténeti nézőpontból — részletesen lásd BÉKÉS 1997). Ezért a 21. század nyelvészeinek a továbbiakban — a szótári elemek nem létező kontextusfüggetlen tulajdonságainak eleve kudarcra ítélt leírása helyett — a nyelv mentális-biológiai természetére, az anyanyelv elsajátításának és közösségi használatának jelenségeire, valamint ezek kölcsönhatásaira kellene koncentrálniuk (vö. még FEHÉR 2008: 50). Csak e tényezők feltárásával lehetséges ugyanis egy olyan háló elvű modell részletes kifejtése, amelyik a lexikon elemeinek kognitív-neurális jellemzőiről immár explicit módon is képes számot adni.

8. Záró gondolatként jegyzem meg, hogy a 20. századi tradicionális lingvisztika itt ismertetett problémája nem egyedi (csak a szó fogalmát érintő) jelenség a nyelvtudományban. Jól tudjuk, hogy az elemző leírásokban használt más nyelvi egységek (így például a fonéma, a morféma vagy a mondat) szokásos meghatározásaival kapcsolatban is számos elbizonytalanító kérdés vethető fel (ezek értelmezési nehézségeiről lásd FEHÉR 2008: 23–5, 45–6).

Miután a klasszikus elképzelések kritikai elemzésének tapasztalatai egyértelműen azt mutatták, hogy a 20. századi szóleírások ellentmondásai végső soron a tradicionális lingvisztika konceptuális (ti. a nyelv fogalmát illető) problémáiból adódnak, bízom abban, hogy az itt feltárt átfogó elméleti-módszertani összefüggések nemcsak a szó(tár) fogalmának átértelmezésére, de a többi nyelvi elemzési egység újragondolására is ösztönöznek, vagy legalábbis lényegi (az alapelveket érintő) tudományos vitára hívnak.

FEHÉR KRISZTINA

Irodalom

- BÁNRÉTI ZOLTÁN–VÁRADI TAMÁS és tsai (2007): „*Kulcs a nyelvtanhoz?*” — *kerekasztal beszélgetés a nyelvtani intuíciónról és a korpuszalapú megközelítések-ről.* (A 2007. november 27-én elhangzott kerekasztal lejegyzett változata). URL: <http://www.nytud.hu/program/nyelvtchkerekasztal071127.html>.
- BÉKÉS VERA (1997): *A hiányzó paradigma.* Debrecen.
- BERRÁR JOLÁN (1975): Morfológiai szerkezetek — szintaktikai szerkezetek. *Magyar Nyelv* 71: 35–40.
- BEZECZKY GÁBOR (2002): *Metafora, narráció, szociolingvisztika.* Modern filológiai füzetek 58. szám. Budapest.
- DEME LÁSZLÓ (1978): *A beszéd és a nyelv.* Budapest.
- ELEKFI LÁSZLÓ (2001): Íráshiba vagy másképp gondolkodás? (Jelzők és összetételi előtagok határesetei). In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE–BÁNRÉTI IMRE–É. KISS KATALIN (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai.* Budapest. 223–31.
- FEHÉR KRISZTINA (2004): Paradigmák kölcsönhatása az újgrammatikus nyelvkoncepcióban (A magyar történeti személynévkutatás a 20. század elején). *Magyar Nyelvjárások* 42: 5–32.
- FEHÉR KRISZTINA (2008): Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások* 46: 21–54.
- FEJES LÁSZLÓ (2002): A szóösszetétel helye a nyelvi szintek között. Előadás. *Finnugor Szeminárium.* Szeged. URL: <http://nytud.hu/~fejes/pdf/szeged020104.pdf>.
- FEJES LÁSZLÓ (2005): *Összetett szavak finnugor nyelvekben.* Doktori értekezés. Budapest. URL: <http://nytud.hu/~fejes/phd/PHD.pdf>.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1898): A jelenkori nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 27: 6–13, 53–61, 97–103, 193–201, 339–43, 433–8, 481–6.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1900): Adalékok a magyar nyelv török elemeihez. *Magyar Nyelvőr* 29: 53–6.
- HONBOLYGÓ FERENC (2008): Beszédeszlelés, mentális lexikon, beszédmegértés, beszédprodukción. In: CSÉPE VALÉRIA–GYÖRI MIKLÓS–RAGÓ ANETT (szerk.): *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás.* Budapest. 59–115.
- HORGER ANTAL (1914): *A nyelvtudomány alapelvei. (Bevezetés a nyelvtudományba).* Budapest.
- JANCSÓ DANIELLA (2004): A veleszületett egyetemes nyelvtan és a modularitás neurobiológiai megközelítése. Vázlatos áttekintés Ralph-Axel Müller közleménye alapján. In: GERVAIN JUDIT–PLÉH CSABA (szerk.): *A láthatatlan megismerés.* Budapest. 129–42.
- JUHÁSZ JÓZSEF (1980): Vázlatok a szó portréjához. In: RÁCZ ENDRE–SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből.* Budapest. 99–120.
- KÁROLY SÁNDOR (1969): A szóösszetételek és velük kapcsolatos lexikológiai egységek. A főnévi összetételek. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 6: 271–328.

- KELEMEN JÁNOS (2006): A nyelv fogalma Saussure előtt és után. *Magyar Nyelv* 102: 391–400.
- KENESEI ISTVÁN (2000): Szavak, szófajok, toldalékok. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. 75–136.
- KENESEI ISTVÁN (2004): Szavak, morféma-k, toldalékok. *Magyar Nyelvőr* 128: 441–5.
- KENESEI ISTVÁN (2006): Szó-fajok. In: KIEFER FERENC (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest. 80–109.
- KIEFER FERENC (1991): Gombocz jelentéstana mai szemmel. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest. 363–6.
- KIEFER FERENC (1993): A szó. In: SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE–SZÍJ ENIKŐ (szerk.): *Hajdú Péter 70 éves*. Budapest. 171–8.
- KIEFER FERENC (1997): Vajon az összetett szó szintaktikai szempontból is szónak számít-e? In: KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR (szerk.): *Szavak — nevek — szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 197–203.
- KIEFER FERENC (1999): Alaktan. In: É. KISS KATALIN–KIEFER FERENC–SIPTÁR PÉTER: *Új magyar nyelvtan*. Budapest. 185–290.
- KIEFER FERENC (2000): A szóösszetétel. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. 519–67.
- KIEFER FERENC (2001): Előszó. In: MARTINKÓ ANDRÁS: *A szó jelentése*. Szeged. 5–17.
- KIEFER FERENC (2003): Alaktan. In: KIEFER FERENC (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest. 185–204.
- KIS TAMÁS (2003): Az evolúciós gondolkodás a nyelvészetben (Összefoglaló áttekintés). Előadás. *A nyelvtudomány újabb ágainak és irányzatainak bemutatása. A Debreceni Akadémiai Bizottság Nyelvészeti Munkabizottságának előadássorozata*. Debrecen. URL: <http://mnytud.arts.klte.hu/tananyag/nyelvkialak/dab-ea.htm>.
- LENGYEL KLÁRA (2000): A nyelvi egységek szinteződése. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest. 24–33.
- LUKÁCS ÁGNES (2008): Nyelvtani feldolgozás. In: CSÉPE VALÉRIA–GYÖRI MIKLÓS–RAGÓ ANETT (szerk.): *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest. 116–54.
- LUKÁCS ÁGNES–PLÉH CSABA (2003): A nyelv idegrendszeri reprezentációja. In: PLÉH CSABA–KOVÁCS GYULA–GULYÁS BALÁZS (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Budapest. 528–60.
- MARTINKÓ ANDRÁS (2001): *A szó jelentése*. Szeged.
- NÁNY BENCE (1996): Új divat a tudatfilozófiában: A konnekciónizmus. Andy Clark: A megismerés építőkövei. *Budapesti Könyvszemle* 8/3: 262–9.
- NÁNY BENCE (2000): *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése*. Budapest.
- NÉMETH T. ENIKŐ (2006): Saussure és Chomsky: az „azonos” nézetek különbözősége. *Magyar Nyelv* 102: 420–30.
- PAIS DEZSŐ (1951): Kérdések és szempontok a szóösszetételek vizsgálatához. *Magyar Nyelv* 47: 135–54.

- PETE ISTVÁN (2008): Ismét a morféma újradefiniálásának szükségességéről. *Magyar Nyelvőr* 132: 74–85.
- PLÉH CSABA–KOVÁCS GYULA–GULYÁS BALÁZS (szerk.) (2003): *Kognitív idegtudomány*. Budapest.
- PLÉH CSABA–LUKÁCS ÁGNES (szerk.) (2001): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest.
- PLÉH CSABA–LUKÁCS ÁGNES–KAS BENCE (2008): A szótár pszicholingvisztikája. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest. 827–52.
- PLÉH CSABA (2006): A megértés folyamatának pszicholingvisztikai elemzése. In: KOVÁCS ILONA–SZAMARASZ VERA ZOÉ (szerk.): *Látás, nyelv, emlékezet*. Budapest. 77–93.
- SÁNDOR KLÁRA (1998): Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: SÁNDOR KLÁRA (szerk.): *Nyelvi változó — nyelvi változás*. Szeged. 57–84.
- SÁNDOR KLÁRA (1999a): A hiányzó paradigma. *Magyar Tudomány* 44/11: 1387–92.
- SÁNDOR KLÁRA (1999b): A megtalált paradigma — avagy mire jó a tudománytörténet. *Magyar Filozófiai Szemle* 43/4–5: 595–606.
- SÁNDOR KLÁRA (2001): A nyelv „gyenge pontjai”. In: KÁROLY LÁSZLÓ–KINCSES NAGY ÉVA (szerk.): *Néptörténet — nyelvtörténet. (A 70 éves Róna-Tas András köszöntése)*. Szeged. 119–35.
- SÁNDOR KLÁRA (2002): A naturalista nyelvészet felé. Előadás. *Észlelés, szimbólum, tudat: a magyar kognitív tudomány tíz éve. 10. MAKOG konferencia*. Visegrád. URL: <http://nevarchivum.klte.hu/tananyag/naturny.htm>.
- SZÉPE GYÖRGY (1961): A szó és a szókészlet általános kérdései. In: TOMPA JÓZSEF (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I*. Budapest. 123–42.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (2004): *Elmélet és módszer a nyelvészetben — különös tekintettel a fonológiára*. Erdélyi Tudományos Füzetek 245. Kolozsvár.
- TEMESI MIHÁLY (1961): A szójelentés. In: TOMPA JÓZSEF (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I*. Budapest. 143–92.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG (1952/1992): *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest.